

M. BODROGI ENIKŐ

A lélek ujjlenyomata: a kisebbségi író nyelve

Előljáróban – a kisebbségi író és a fehér holló esete

Avagy a saimaa-i fókáé, ha már e tanulmány témája Észak-Európa tájaira kalauzolja el az olvasót.

Az alábbi idézettel azt a kontextust szeretném megvilágítani, amelyben egy nyelvi kisebbség írója ritka, fura lénynek tekinti magát mindaddig, amíg rádöbben, hogy hozzá hasonlók sokan élnek a világon. Olyanok, akik anyanyelvükön gondolkodnak, de más, a többségi társadalomban 'értékes' nyelven kénytelenek írni ahhoz, hogy hazájukban egyáltalán számba vegyék alkotói tevékenységüket. Bengt Pohjanen meänkieli¹ író a következőképpen vall erről:

„Harminc évvel ezelőtt egy finnországi szemináriumon vettem részt, amelyen egy nyelvész saimaa-i fókáknak nevezett bennünket [ti. a meänkieli közösséget]. A Saimaa Finnország legnagyobb tava, és egy olyan sajátos fókafaj él benne, amely a Balti-tenger jégkorszak utáni kialakulása óta fennmaradt.

Nem sokkal a szeminárium után meghívót kaptam egy, a Svéd Királyi Akadémia szervezte brit-svéd szemináriumra, amelynek témája »Az új irodalom a multikulturális társadalomban« volt. A világ minden részéből érkeztek írók, a Keleti Blokk kivételével, ahonnan akkoriban még nem lehetett utazgatni. Mindannyiunkban közös volt, hogy anyanyelvünktől eltérő nyelven írtuk műveinket. Én a svéd irodalom képviselőjeként szerepeltem [...]. Jól elboldogultam svéd nyelvű íróként.

Ez a szeminárium egy új világot nyitott meg számomra, amelyet ugyanakkor jól ismertem, mivel a sajátom volt. Rádöbbsentem, hogy nem vagyok én saimaa-i foka. Megértettem, hogy kísértet sem vagyok. Hiszen az egész világon élnek hozzám hasonlók! Kollégák jöttek el Afrikából, a Karib-szigetekről, Indiából, Japánból, és más helyekről. Sokan voltunk, és tapasztalataink, amelyek szerint határlakók, kisebbségiek és lenézettek voltunk, összekötöttek bennünket. Könnyű volt megértenünk egymást. Olyanokkal találkoztam, akiket közelieknek éreztem, még ha távol éltek is. Úgy tűnt, hogy a rokonaim, még ha bőrük színe különbözött is az enyémtől. Ráébredtem, hogy a világ nem egynyelvű! A világ olyan volt, mint a mi közösségünk a szemináriumon, és ennek a világnak én is része voltam. Megismerkedtem többek között Salman Rushdieval, az indiai születésű brit íróval, aki elmesélte, hogyan írta első regényét angolul, miközben saját nyelvén gondolkodott. Ez ismerős volt számomra.”²

Sokan élnek a világon, akik nem kedvelik a *kisebbség* szót, főleg ha őket magukat is annak nevezik mások, és e kifejezéssel a másodrangú polgárok közé sorolják. Mert e szó, jöllehet

¹ Kiejtése magyarul meänkieli, ahol az é a magyar nyelvjárásokban ismert, az é rövid, zárt változata.

² POHJANEN, Bengt, *A csempészkirály fia*, ford. M. Bodrogi Enikő, Kolozsvár, Koinónia, 2011, 8.

mindössze lélekszámbeli viszonyt fejez ki, gyakran a kevésbé jó, kevésbé értékes minősítést is maga után vonja, sajnálatos módon.

A kisebbségi író megnevezés pedig, ha céltudatos rosszindulattal használják, arra is utalhat, hogy a többségi (azaz a nagy, elismert) irodalmi kánonokon kívülre vetik az illető alkotót.

Tanulmányomban egy észak-svédországi nyelvi kisebbség, a meänkieli nyelvet beszélők irodalmát mutatom be a magyar olvasónak, miközben arra a kérdésre is keresem a választ, hogy mit tekinthetünk kisebbségi irodalomnak egy többnyelvű társadalomban.

A Tornio-völgyi meänkieli irodalom vizsgálatakor a folyóvölgy nyugati, svédországi oldalán született művekkel foglalkozom, de fontosnak tartom megjegyezni, hogy Finnországban is írnak ezen a nyelvváltozaton, ott viszont nyelvjárási státusa van.

Többkultúráltság és/vagy többnyelvűség

A svédországi nyelvi helyzetről elég keveset tudunk Európa eme tájain. A központ, ahonnan az egész ország kultúráját meghatározzák és irányítják, egynyelvű (svéd), míg azok a területek, amelyeket a perifériához tartozónak tekintenek (mint amilyen Észak-Svédország s ezen belül a Tornio-völgy), mindig is többnyelvűek voltak, hiszen itt kezdettől fogva legalább négy nyelvet beszéltek: finnt, meänkielit, lappot (számít) és svédet. A premodern korban a népnyelvek (ekkor még nem beszélhetünk nemzetekről) természetes módon öröklődtek nemzedékről nemzedékre, s nem csak a családi körben, hanem a szomszédokkal, a szélesebb faluközösséggel való kommunikációban, a különféle mesterségek elsajátításában és gyakorlásában is fontos szerepük volt.³ A 19. század második felétől, a nemzetállam kialakulásától kezdve a periférián lakó emberek kénytelenek voltak anyanyelvük mellett (aztán egyre inkább anyanyelvük helyett) az ország hivatalos nyelvét, a svédet elsajátítani, de ugyanakkor magától értetődő volt számukra ismerni valamennyire más kisebbségi nyelveket is, amelyeket a velük egy területen lakók beszéltek.

Jól tudjuk, közvetlen közép-kelet-európai tapasztalatunkból is, hogy a politikai hatalom gyakorlásában monopolhelyezete van a központnak, és mivel annak nyelve a többségi nyelv, politikai hatalmát átviszi a kultúra területén betöltött pozíciójára is. Satu Gröndahl svédországi kisebbségi-irodalomkutató szerint Skandináviára ugyanez érvényes.

„A multikulturális Svédország fogalma leginkább olyan kulturális megnyilvánulások pluralitására vonatkozik, mint az öltözködés, a zene, az étkezés és egyéb műtermékek. A 'multikulturalitás' nem foglalja magában a nyelvi sokszínűséget, amely gyakran mélyebb kulturális struktúrákat (és sokkal koherensebb közösségeket) juttat kifejezésre, mint másfajta műtermékek. [...] Míg a 'multikulturális társadalom' fogalma sokat veszített pontosságából és kifejező erejéből, a 'multikulturális társadalomról' szóló diskurzus aligha kezdődött el egyáltalán Svédországban.”⁴

³ LINDGREN, Anna-Liisa, *Kielten emansipaatio ennen ja nyt. = Kieli- ja kulttuurikontaktit*, szerk. Sulka, Helena, Oulu/Kajaani, 2000, 110.

⁴ Az eredeti szöveg: „The concept of multicultural Sweden refers for the most part to pluralism in terms of such cultural expressions as clothing, music, food and other artefacts. 'Multiculturalism' does not include the linguistic diversity that often gives expression to deeper cultural structures (and more coherent communities) than different kind of artefacts. [...] While the concept 'multicultural society' has lost much of its acuity and explanative value, the discussion about 'multilingual

Amikor még mindig – jogosan – idézőjelbe tehetjük a többkultúrájú társadalom fogalmát, mint fikciót, akkor nem árt elgondolkodnunk azon, hogy is állunk a kolonializmussal manapság. Ezen ugyanis nem csak azt kell értenünk, hogy valamely vezető nagyhatalom gazdasági és politikai függőség alá von fejletlenebb területeket, hanem arról sem feledkezhetünk meg, hogy a gyarmatosító egyfelől kisajátítja, másfelől elutasítja az ott élő népességet/őslakosságot és annak szellemi javait is, amint erre felhívja a figyelmet például Hirvonen a számi írónőről szóló kiváló könyvében.⁵

A gyarmatosítás fogalmát ugyanakkor kiterjeszthetjük arra a jelenségre is, amelynek során egy ország etnikai/nemzeti többsége politikai és kulturális hatalmat gyakorol a vele együtt élő kisebbségek fölött. Ez történt például az általam vizsgált Tornio-völgyi finn nyelvű lakossággal is.

A kisebbségi irodalmat, kolonialista nézőpontból, sokan provinciálisnak, kevésbé értékesnek tartják, mint a többségét. Tény, hogy a kultúráknak szükségük van az egymás közötti érintkezésre, de nem mindegy, hogy ez milyen alapon történik és milyen jellegű. Amikor egy kisebbségi és egy többségi nyelvű kultúra találkozik egymással, akkor a politikai erőviszonyok általában előre meghatározzák, hogy a többségi kultúra lesz a domináns fél. Különösen nagy veszélyt jelent egy kisebbség önértékelése szempontjából, hogy amennyiben társadalmi-politikai státusánál fogva eleve marginalizált valamely nemzetállamban, könnyen magává teheti a többség róla alkotott képét, és másod- vagy éppen sokadrendűnek érezheti önmagát és kultúráját. E stigmától való szabadulás legkézenfekvőbb módjának pedig azt látja, hogy a többségi nyelvet használja, mintegy magát és honfitársait meggyőzendő, hogy ő más, mint ami valójában.

A meänkieli mint veszélyeztetett nyelv

A Tornio folyó völgyében (finnül: Tornionlaakso, svédül Tornedalen) valószínűleg már a középkor előtt is éltek finnek, s ez a terület mind nyelvileg, mind kulturálisan egységes volt.

Finnország kb. 1155-től 1809-ig svéd fennhatóság alatt volt, majd az 1808–1809-es orosz-svéd háború következtében elcsatolták a Svéd Birodalomtól. A Finnország és Svédország közötti határként a Tornio folyót jelölték ki (északabbra a Muonio és a Könkämä folyót), amelyet nemcsak ország- hanem nyelvhatárrá is igyekeztek tenni. Azok a finnek, akik a Tornio keleti partján maradtak, a finn nemzet részévé váltak, és nyelvük a finn nemzeti nyelv egyik nyelvjárása maradt. A folyó nyugati partján élő Tornio-völgyi finnség pedig nyelvi kisebbség lett Svédországban.

A történelem tanúsága szerint a Tornio völgyében élők számára a folyó nem jelentett természetes határt. Nemcsak a szoroson vett folyóvölgy két oldalán laktak finn nyelvet beszélők, hanem távolabbi szomszédságában is. Főként a völgy középső és délkeleti részén élnek jelentős számban egykor finnt, ma meänkielit beszélők, svéd oldalon Haaparanta, Matarinki, Pajala, Kiruna és Jällivaara, azaz svédül Haparanda, Övertorneå, Pajala, Kiruna és Gällivare, finn oldalon Tornio, Ylitornio, Pello, Kolari, Muonio és Enontekiö járások területén.

society’ has hardly started in Sweden.” GRÖNDAHL, Satu, *Identity Politics and Construction of Minor Literatures*, *Multiethnica*, 2007, 28, ford. M. Bodrogi Enikő.

⁵ HIRVONEN, Vuokko, *Saamenmaan ääniä. Saamelaisen naisen tie kirjailijaksi*, Helsinki, SKS, 1999, 37.

A Tornio-völgyi finnt beszélők nyelvi és etnikai ébredési folyamata Svédországban az 1980-as években kezdődött el. Ennek legjelentősebb eredményeként nyelvüket, amelynek a meänkieli nevet adták (jelentése 'a mi nyelvünk') 2000-ben elismertették önálló nyelvként.

A meänkieli nyelvet beszélők és/vagy értők lélekszámát 35000-70000 közé teszik.⁶ Ezeknek viszont ma már csak egy töredéke beszéli anyanyelvét, írásban pedig még kevesebben használják, ezért súlyosan veszélyeztetett nyelv.

A kisebbségi irodalom nyelve

A meänkieli nyelvi és kulturális revitalizáció egyik fontos területe a szépirodalom. Ennek vizsgálatához nyilvánvalóan bizonyos előzetes elvárásokkal fogtam. Erdélyi magyar voltom kétségtelenül meghatározza az anyanyelvhez való viszonyomat és a kisebbségi irodalomról való gondolkodásomat. Mindig is evidencia volt számomra, hogy magyarként a magyar nyelvvel és kultúrával azonosulok, s az erdélyi magyar irodalmat sem tudnám más nyelven elképzelni.

Az anyanyelven írott és olvasott szépirodalom a nyelvi beolvasztással való szembeszegülés egyik látványos megnyilvánulása, egy olyan világ megteremtésének módja, amelyben emberi méltóságát élheti meg a kisebbségi nyelvet beszélő. Cs. Gyimesi Éva a lélek szabad szárnyalásának és a teremtésnek a dimenziójaként értelmezi a művészetet az alábbiakban:

„Minden álom, játék és művészet a képzelet önkényével nyilvánítja nem-létezőnek azt, ami van. Ez a képesség se nem emlékezés, se nem jövőbe látás, hanem a teremtés adottsága: a természeti-társadalmi korlátoknak kiszolgáltatott ember olyan szellemi energiája, amellyel megteremthet egy külön világot. Eredménye, a műalkotás korántsem törékeny játék: a benne kiteljesedő világ szépségét, erkölcsét és igazságát régi és új kiátkozások, könyvégetések sem tudják elpusztítani.”⁷

A Tornio-völgyi szépirodalom esetében egész más a helyzet: ennek csak egy kis része meänkieli nyelvű. Úgy tűnik, az a közösség, amely ma Tornio-völgyinek nevezi magát, amelynek gyökerei mélyen a finn kultúrában gyökereznek, és amelynek idős tagjai használják is anyanyelvüket (bár jóval ritkábban, mint a svédet), nem tartja feltétlenül szükségesnek az e nyelven írott szépirodalmat. Ennek valószínűleg abban kereshető az oka, hogy a meänkieliek svéd nyelven tanulnak írni-olvasni az iskolában, és mindennapi életükben is ezen a nyelven kommunikálnak a legtöbb helyzetben.

Viinikka-Kallinen, a fennoskandiai irodalomkutató kisebbségi irodalomról egy adott kisebbség nyelvén írott irodalmat, illetve az illető kisebbséghez tartozó személy által más nyelven írott, de saját nyelvi-etnikai csoportját érintő témáról írott irodalmat ért.⁸ Ezzel a meghatározással az a probléma, hogy bár szívesen alkalmazzák a Tornio-völgy és más skandináviai régiók kisebbségi irodalmának definiálásában, nem tartom hitelesnek, hogy kisebbségi szépirodalomról beszéljünk többségi nyelvű munkák esetében. A svédül alkotó Mikael

⁶ SULKALA, Helena, *Introduction. Revitalisation of the Finnic minority languages. = Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium*, szerk. Sulkala, Helena – Mantila, Harri, Helsinki, SKS, Studica Fennica Linguistica, 2010, 11.

⁷ Cs. GYIMESI Éva, *Teremtett világ*, Bukarest, Kriterion, 1983, 5.

⁸ VIINIKKA-KALLINEN, Anitta, *While the wings grow. = Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium*, szerk. Sulkala, Helena – Mantila, Harri, Helsinki, SKS, Studica Fennica Linguistica, 2010, 147.

Niemit például nem a meänkieli kisebbségi szépirodalom, hanem a Tornio-völgyi irodalom képviselőjének kell tekintenünk. *Populärmusik från Vittula* című regényét (2000) sok nyelvre lefordították, többek között magyarra⁹, különböző díjakkal tüntették ki, és film is készült belőle. Kétségtelen, hogy ez a regény hívta fel először a svéd társadalom figyelmét a Tornio-völgyre s annak nyelvére és kultúrájára, emiatt arathatott akkora sikert. Ugyanakkor a mű nyelve és a kisebbségi kultúrához való ironikus viszonyulása, illetve a többségi nyelvű olvasóval való összekacsintása a kisebbségiek esetlensége és „primitív” volta felett nem indítja arra az olvasót (legalábbis az erdélyi magyart), hogy Niemit meänkieli írónak tekintse.

Számomra a kisebbségi irodalom alapvető ismérve, hogy az illető nyelven írják, s úgy vélem, hogy igazán hitelesen a kisebbségi nyelvű irodalom képviselheti azt a kultúrát, amelynek része.

A Tornio-völgy és/vagy Meänmaa szépirodalma

A Tornio-völgyi irodalom történetét még nem állították össze a maga teljességében. Bengt Pohjanen és Kirsti Johansson két kötetben, svéd nyelven mutatta be az általuk fontosnak ítélt Tornio-völgyi szerzőket.¹⁰ Vannak közöttük svédül alkotók is, mint például Hilja Byström (1908–1993), aki a legkorábbi fikciós műveket írta Tornio-völgy kultúrájáról, és vannak finnül írók is, mint Rosa Liksom, napjaink egyik legismertebb finnországi írónője, akinek néhány művében a meänkieli nyelvvel is találkozunk.

Az irodalomtörténethez írott előszavában Pohjanen megfogalmazza azt a nézetét, hogy Tornio-völgyi irodalmon nemcsak a folyó svéd- hanem a finnországi oldalán született irodalmat is kell értenünk.¹¹ Ez a határokon átfelőlő felfogás teljesen újat hoz az állam-nemzet-centrikus gondolkodással szemben. Pohjanen maga a Meänmaa-gondolat szülőatyja. A név, bár elsődlegesen földrajzi területet jelent (‘a mi földünk’), Pohjanennél egy virtuális ország neve, amelynek lakóit összeköti a közös nyelv és a közös kultúra. Amikor a meänkielit beszélők által lakott földrajzi területre hivatkozik, a nemzetközi szakirodalom a Tornio-völgy terminust használja. Mivel azonban máshol is beszélnek a nyelvet, alkalmasabbnak látszik a Meänmaa név használata, amely magában foglalja a Tornio folyó völgyének mind a svédországi, mind a finnországi oldalát, de polgárává fogad mindenkit, aki ismeri, értékeli és/vagy beszél a meänkielit. Ez az imaginárius közösség valójában egy határterület nemcsak földrajzilag, hanem kulturálisan is: nem fedti sem a finn, sem a svéd elképzelt közösséget, hanem egy köztes terület, „a határ harmadik szobája”, ahogy az író önletrajzi regényében nevezi.¹²

A fentebb említett irodalomtörténethez írott előszavában Pohjanen Selma Lagerlöf híres könyvére, a *Nils Holgersson csodálatos utazására* hivatkozva (Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige) dekonstruálja azt a képet, amelyet a svéd nyelvű irodalom nyújtott Észak-Svédországról s azon belül a meänkieli beszélőkről. Az 1906–1907-ben kiadott könyv

⁹ NIEMI, Mikael, *Popzene Vittulából*, ford. Kertész Judit, Polar Könyvek, 2005.

¹⁰ POHJANEN, Bengt – JOHANSSON, Kirsti, *Den tornedalsfinska litteraturen I. Från Kexi till Liksom*, Överkalix, Barents, 2007. és UÓK. *Den tornedalsfinska litteraturen II. Från Kalkkima till Hilja Byström*. Överkalix, Barents, 2009.

¹¹ POHJANEN, Bengt, *Litteraturen i Meänmaa*. = Pohjanen, Bengt – Johansson, Kirsti, *Den tornedalsfinska litteraturen I. Från Kexi till Liksom*, Överkalix, Barents, 2007. 11–13.

¹² POHJANEN, Bengt, *Jopparikuninkhaan poika*, Överkalix, Barents, 2009, 12, 19, 38, 101, stb.

eredetileg földrajz tankönyvnek készült az iskolások számára, s emellett az is volt a célja, hogy az országról nyújtott pozitív kép segítségével a gyermekek svéd identitását erősítse. Pohjanen szerint Lagerlöf kizárólag svéd identitásmodellt nyújtott, amelyben a svéd nyelv és az azt beszélők képviselik az ország valamennyi lakosát.¹³ Ugyanezt a gondolatot Pohjanen önéletrajzi regényében is megfogalmazza.

„Az iskolában mindannyian olvashattuk Selma Lagerlöf könyvét, a Nils Holgersson csodálatos utazását. Selma azt a feladatot kapta a svéd tanfelügyelőségtől, hogy átfogó képet nyújtson a gyerekeknek Svédországról, olyat, amely megfelel a valóságnak. Selmának valóban sikerült olyan képet adnia a svédországi valóságról, amilyen az sosem volt és nem is lesz.

Isten mindig látott bennünket, Nils Holgersson nem. Mit is mondott volna rólunk a svédeknek, ha megpillantott volna bennünket? Talán jobb is, hogy nem vett észre. Talán boldoknak nevezett volna, úgy, ahogy a többi ummikko¹⁴ is, aki valaha mesélt rólunk.”¹⁵

Heith egyik tanulmányában olvashatjuk, hogy Pohjanen szemszögéből egy idegen, egy kívülálló (mint például egy svéd író) helytelen képet nyújt egy olyan országrész és egy olyan közösség kultúrájáról, amelyet valójában nem is ismer. A svéd nemzeti kánon kirekesztette a meänmaai nyelvi kisebbség irodalmi műveit és történeteit.¹⁶ Pohjanen célja pedig éppen az, egész életművében, hogy Meänmaa és lakói, a meänkieliek számára egy alternatív történetet írjon, amelyben a periféria központi szerepet kap.

Meänkieli nyelvű (szép)irodalom

Az alábbiakban áttekintem a legfontosabb meänkieli nyelven megjelent (szép)irodalmi műveket, amelyekről eddigi kutatásaim alapján tudomást szereztem.¹⁷ Hangsúlyozni szeretném, hogy meänkieliről beszélek akkor is, amikor a 2000 előtti munkákra hivatkozom, jóllehet akkor még Tornio-völgyi finnként vagy egyszerűen finnként emlegették ezt a nyelvet.

Az első eddig ismert meänkieliül írott szépirodalmi szöveg egy epikus költemény, *Keksin laulu jäänlähdöstä Tornionväylässä vuonna 1677* (Keksi dala az 1677-es jégzajlásról). Szerzője Anders Mickelsson Kexi (1622–1705). A műnek külön érdekessége, hogy versmértéke azonos a Kalevaláéval, azaz trochaikus tetrameter.

Az első modern szerző, aki meänkieliül írt, William Snell (1896–1980) volt. Nyomatásban megjelent tényirodalmi munkájában¹⁸ a szerző történeteket mesél el a szülőhelyén élők mindennapi életéről, interjúkat közöl, és könyvébe bőségesen beépít folklórelemeket. A műben olykor felmerül a nyelv kérdése is, pontosabban a nyelvi asszimiláció tapasztalata. „Mikor az én magzataim iskolába jártak és svédül tanultak, abból én semmit nem értettem. [...] Miért szüntették meg teljesen az iskolában a finn nyelv tanulást? Vajon hátráltatta volna a

¹³ POHJANEN, Bengt – JOHANSSON, Kirsti, i.m. 2007, 11.

¹⁴ Egynyelvű svéd.

¹⁵ POHJANEN i.m., 2011, 48.

¹⁶ HEITH, Anne, *Nils Holgersson Never Saw Us: A Tornedalian Literary History. = Cold Matters. Cultural Perceptions of Snow, Ice and Cold. Northern Studies. Monographs No. 1*, szerk. Hansson, Heidi – Norberg, Cathrine, Umeå, Published by Umeå University and the Royal Skyttean Society, 2009, 211.

¹⁷ E munkák összegyűjtésében nagy segítségemre volt Kirsti Johansson, a fentebb említett Tornio-völgyi irodalom történetének egyik szerzője.

¹⁸ SNELL, William, *Kamarapirtiltä. Muisteluksia Tornion murtheella* (Kamarapirttiből. Visszaemlékezések tornioi nyelvjárásban), Porvoo – Helsinki, WSOY, 1944.

svéd nyelv elsajátítását?”¹⁹ Szinte nincs is olyan Tornio-völgyi szerző, aki valamilyen módon ne reflektálna a nyelvi megfosztottság okozta keserűsége.

A meänkieli szépirodalom legkiemelkedőbb alakja Bengt Pohjanen, akinek munkásságát külön fejezetben mutatom be.

Érdeemes megemlítenünk még Bengt Kosteniust, aki két kisregényt (*Aysyrialehmän päivä* 'Az ayshire tehén napja', 1986 és *Hurstipiili tullee* 'Jön a ponyvás kocsi', 1997) és egy regényt (*Kuolema karhuunpesässä!* 'Halál a medve barlangjában', 2008) írt.

Amint az eddigiekből is látszik, meänkieli szépirodalmat elsősorban férfiak írnak. Az író-nők közül Ann-Kristin Lundströmöt tartják számon, aki két kisregényt publikált: *Halut heinäkuussa* (Vágyak júliusban, 1987) és *Hunteerinkia köökissä* (Elmélkedés a konyhában, 1987). Eila Enbuske verseskötetet jelentetett meg *Kramahti rakhautheen* (Szerelembe esés, 1991) címmel.²⁰ Mona Mörtlund is ír verseket, de kötete nem jelent meg meänkieliül.

A gyermekirodalmat is publikáltak meänkieli nyelven, ám ezek a munkák jórészt fordítások svéd nyelvről.

„A nyelv a lélek ujjlenyomata” (Bengt Pohjanen)

A Tornio-völgyi irodalom legsokoldalúbb és legtermékenyebb képviselője Bengt Pohjanen. Svéd, meänkieli és finn nyelven ír, sokféle műfajban: regényt, verset, dalt, esszét, drámát, tárcát, musical szöveget, novellát, s fordít is kilenc nyelv között (svéd, meänkieli, finn, angol, német, francia, karjalai, lív és orosz). Életműve bámulatosan gazdag és széleskörű (szépirodalmi és publicisztikai bibliográfiája negyvenkét oldalas!).

Igen fontos geopoétikai tényezőnek tekinti ő maga is, hogy a Tornio-völgyben született, a pajalai járás Kassa falvában, egy kőhajításnyira Finnország határától. Ez a tény kezdettől fogva meghatározta írói munkásságát és elszántságát anyanyelve, a meänkieli védelmezésében és felélesztésében. Önletrajzi regénye magyar fordításához írott előszavában ezt olvashatjuk: „Svéd keresztnévem, Bengt, és finn családnevem, Pohjanen, már önmagában is sokat elárul gyökereimről, amelyek földrajzi tekintetben Svédország és Finnország határterületébe kapaszkodnak, a Tornio-völgybe, Meänmaa nyugati oldalába. Gyermekkori otthonom a Közép-Tornio-völgyben áll mindmáig, Pajala járásának Kassa falvában, Finnország határától 160 lépésre. [...] Mikor iskolás lettem, akkor találkoztam azzal az új nyelvvel, a svédvel, amelyet meg kellett tanulnom, mivel saját nyelvemet nem tartotta méltónak a társadalom arra, hogy oktatási nyelv legyen. Mi pedig, akik a meänkielit (akkori nevén Tornio-völgyi finnt) beszéltük, alázatosan jóváhagyunk mindent, amit ránk kényszerítettek felülről, anélkül, hogy felmértük volna, milyen tragikus következményei lesznek ennek.”²¹

Pohjanen több ízben kijelentette, hogy három nyelvet tekint sajátjának. Munkásságában is megfigyelhető, hogy mindhármat könnyedén és mesterien használja. Kétségtelen, hogy jóval több írása jelent meg svédül, mint anyanyelvén, de a korábbiakban felvázolt svédországi

¹⁹ Eredeti, meänkieli szöveg: „Ko minun sikiökki kävit koulua ja luit ruottia, niin mie en ymmärtänny mithään. [...] Ja miksi net kaikki suomen lukemisen otit poies kouluista? Olisko se ollu haittana ruottin oppimisseen?” SNELL, i. m., 71, ford. M. B. E.

²⁰ VIINIKKA-KALLINEN, i. m., 160.

²¹ POHJANEN i. m. 2011, 7.

nyelvi helyzet fényében kell ezt értelmeznünk. Ha egy svédországi író publikálni akar és támogatást nyerni, többségi nyelven írott műve sokkal esélyesebb a piacon.²²

A csempészkirály fia című regényében viszont minden kétséget kizáróan a meänkieli az a nyelv, amelyben önmagára talál. Már gyermekként megszületik benne az a felismerés, még ha nem is tudatosan, hogy nyelve nélkül nem létezik. Ettől kezdve azt is megfigyeli, hogy a svéd nyelvű világ teljesen különbözik az ő anyanyelve világától, és idegen számára. „Akinek svéd az első nyelve, annak svéd nyelvű a világa, akinek meg meänkieli, annak a világa is meänkieli nyelvű. S ezek a világok soha nem találkoznak egymással.”²³

Pohjanennek rendkívül fontos szerepe volt és van a meänkieli nyelv és kultúra revitalizációjában az 1980-as évek óta, amikor kezdetét vette ez a mozgalom. Az ő feladata sok mindenben hasonlít a nemzeti romantika korának értelmiségi képviselőiéhez: íróként és közéleti személyiségként egyaránt arra törekszik, hogy saját közössége számára nyelvi és kulturális identitást alkosson. Pontosabban újra kívánja teremteni azt az anyanyelvben való otthonosságot, amely egy évszázaddal ezelőtt még mindennapi valóság volt a Tornio-völgyben.

Tevékenységeinek szerves része az anyanyelvű irodalom megteremtése. Pohjanen munkáját téves lenne marginálisnak vagy regionálisnak ítélni Svédország vagy a világ irodalmában. Azok a témák, amelyekről ír: a határ, a kisebbség, a csempészet, a gyermekkori tapasztalatok, egy új nyelv elsajátítása, a hit, a bánat, az öröm és a szerelem az irodalom egyetemes témái. Írói hitvallásának több szép megfogalmazását saját gyermekkori énjének szájába adja irodalmi önéletírásában²⁴. Nézzünk két példát ezek közül: „Dalolni akarok nagymama házáról és a nyári fecskékről, a didergő őszi fákról, amikor épp elhullatták a leveleiket, és ágaik remegnek a szélben, a vándormadarak énekkaráról, ahogy mind egyszerre röppennek fel a tovatűnő idő forró huzalairól, hogy messzi partokra szálljanak, ahol sosem fáznak.”²⁵ Egy másik helyen ezt olvashatjuk: „saját nyelvem világra hozója akarok lenni. [...] Meg akarom szülni ezt a nyelvet, s azután másoknak is segíteni a világra hozatalban. A nyelvem bábája kívánok lenni.”²⁶ Műveinek helyi színezete még gazdagabbá, közvetlenebbé teszi alkotását.

Pohjanen jelentősége szinte felbecsülhetetlen. Ő írta az első meänkieli nyelvű regényt²⁷ és drámát (Kuutot, 1987 – magyarul: Kuuttóék). Ezek és a későbbiekben írott meänkieli művei, esztétikai értékükön túl arról is tanúskodnak, hogy az irodalmon keresztül az egyén osztozhat saját népe kollektív emlékezetében. Pohjanen egyik fontos célja íróként, hogy képet nyújtson a meänkieli kultúra viszonyáról a többségi (mind a svéd, mind a finn) kultúrához. Kiváló érzékkel tudja ábrázolni az alá- és fölérendeltségi kapcsolatokat a kisebbségi és többségi kultúrák között, az egyének tapasztalatát az együvé tartozás és különbözőség terén, valamint a kisebbségek túlélési stratégiáit egy intoleráns társadalmi kontextusban.

²² Érdemes itt megjegyezni, hogy 2012-ben a kisebbségi nyelvű könyvek kiadására szánt állami támogatásból egyetlen meänkieli nyelvű munka sem részesült, hanem a Tornio-völgyről szóló svéd nyelvű műveket részesítették előnyben.

²³ POHJANEN, i. m., 2011, 127.

²⁴ Az irodalmi önéletírás fogalmát l. LEJEUNE, Philippe, *Mégegyszer az önéletírói paktumról* = Uő. *Önéletírás, élettörténet, napló*, L'Harmattan, Budapest, 2003, 225–244.

²⁵ POHJANEN, i. m., 2011, 66.

²⁶ Uo. 180.

²⁷ POHJANEN, Bengt, *Lyykeri*, Överkalix, Kaamos, 1985. (A cím jelentése magyarul: A luger.)

Legismertebb műve, *A csempészkirály fia*, önéletrajzi regényének első kötete.²⁸ Különböző nyelveken való megszületésének története is azt igazolja, hogy milyen kiemelt helyet foglal el életművében. Először svéd nyelven írta meg, de a kiadás késlekedett.²⁹ A mű finn fordítása, Jorma Aspegrén munkája, hamarabb látott napvilágot³⁰, a svéd változat³¹ megjelenése előtt egy évvel. Később Pohjanen maga lefordította, pontosabban újraalkotta meänkieliül.³² Ez utóbbi változatot szintén lefordította finnre Aspegrén, *Rajan kolmas huone* címmel (2011). A műnek mind a svéd, mind a meänkieli változata hangoskönyv formájában is megjelent.

Pohjanen az anekdotázás nagymestere. Önéletrajzi regénye fényt, melegséget, lelki gazdagságot és egészséges humort sugároz. Ki mer mondani fájdalmas etnikai, nyelvi és vallási kisebbségi sorshoz kötődő emlékeket, viszont épp a humornak köszönhetően a megrázó tapasztalatok súlya nem taglózza le az olvasót, hanem az átélt katarzisz révén érettebbé teszi.

Záró gondolatok

Visszatérve e tanulmány címéhez és a kisebbségi irodalom mibenlétén való töprengéshez, úgy tűnik, Svédországban (és általában Skandináviában) kevés olyan író akad, aki meänkieliként (és általában egy nyelvi kisebbség tagjaként) tudatosan felvállalja, hogy anyanyelvén (is) ír. Olyan szerző pedig egyáltalán nincs, aki csak anyanyelvét használná. Ezt nehéz lenne a mi tájainkon élnék megértenie anélkül, hogy ismerné az északi nyelvek hierarchikus helyzetét.

Jóllehet a szépirodalmat mindenekelőtt esztétikai értéke felől érdemes megítélnünk, kutatásaim során arra a következtetésre jutottam, hogy a meänkieli irodalom egyéb funkcióinak is hallatlanul nagy szerepük van. Akkor, amikor egy súlyosan veszélyeztetett kisebbségi nyelvet beszélő közösség irodalmi alkotásait vizsgáljuk, elengedhetetlen, hogy a közösség nyelvi és kulturális identitáskeresésének kontextusában is megnézzük azok helyét.

Erdélyi magyar értelmiségiként pedig kötelességemnek is érzem ennek a kis rokon nyelvünkön írott szépirodalomnak a támogatását azáltal, hogy hozzáférhetővé teszem, legalább a róla való tudósítás szintjén, a magyar olvasó számára.

²⁸ A második rész svéd nyelven jelent meg (Tidens tvång, Norstedts, 2009 – jelentése magyarul: Az idő szorításában.) Finnre is lefordították: Ahtaata ajat, Mäntykustannus, 2011, ford. Jorma Aspegrén.

²⁹ Viinikka-Kallinen megjegyzi, hogy a meänkieli szépirodalmi művek szinte törvényszerűen előbb Finnországban jelennek meg. (VIINIKKA-KALLINEN, i. m., 158.) Ismerős ez a jelenség a norvégiai kvén nyelven írott munkák körében is. Mind Svédország, mind Norvégia a többségi nyelven írott munkák megjelenését támogatja szívesebben.

³⁰ POHJANEN, Bengt, *Jopparikuninkaan poika*, Minerva. 2006. Ford. Jorma Aspegrén.

³¹ Uő., *Smugglarkungens son*, Norstedts, 2007.

³² Uő. *Jopparikuninkhaan poika*, Överkalix, Barents, 2009.